

TÜRKİYE'DEKİ SİVİL TOPLUM PERSPEKTİFİ

Murat YILDIRIM
İçişleri Bakanlığı
Demekler Denetçi Yardımcısı

Diğdem TUTMAZ
İçişleri Bakanlığı
Demekler Denetçi Yardımcısı

Dünya genelinde kamu sektörü, özel sektör ve gönüllü sektör olmak üzere üç temel sektör bulunmaktadır. Kamu sektörü, öncelikle sosyal düzeni korumaya çalışır. Bu misyonu meşru otorite ve kurallarla başarır. Çoğunluğun menfaatlerini temsil eder ve politik sahada faaliyet gösterir. Özel sektör, mal ve hizmetlerin üretimiyle ilgilenir. Özel sektör, bireysel menfaatleri temsil eder, piyasa ortamında faaliyet gösterir ve kâr maksimizasyonunu hedefler. İnsanlar, ticari amaçlar ve hedefler dışında da bir araya gelmekte ve birlikler oluşturmaktadırlar. Bu oluşturulan birlikler özel sektördeki işletmelerden ve kamu kurumlarından farklı özelliklere sahiptir ve literatürde üçüncü sektör olarak adlan-

dırılır. Kamu, özel sektör dışında üçüncü bir sektörü oluşturan kuruluşları tanımlamak için standartlaşmış kavramlar bulunmamaktadır. Bu sektörü tanımlayabilmek için sivil toplum, sivil toplum kuruluşları, gönüllü kuruluşlar, devlet/hükümet dışı örgütler (NGO), yardım kuruluşları, vergi istisnası örgütleri, hayır kurumları, üçüncü sektör örgütleri, bağımsız sektör, kâr amacı gütmeyen örgütler ve sosyal sektör örgütleri gibi birçok farklı terim kullanılmaktadır. Bu kavramsal farklılık ve kavramsal tercih ülkelere göre de değişmektedir. Her bir kavramın içerisinde de sivil toplum kuruluşlarının kapsamı farklılaşabilmektedir.(Kalkınma Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları 11.Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu)

Sivil toplum kuruluşlarının nihai amacı topluma hizmet sunmaktır. Sivil toplum kuruluşları kendi aralarında ya da başkaları üzerinde bir iktidar oluşturma arayışında bulunmamaları önemli bir özelliktir. İşbirliği yapma gereksinimleri ise eşitler arası ortaklık ilişkileridir. Sivil toplum kuruluşları vatandaşların özgür girişimleridir.

Sivil Toplum kelimesinin kökenine bakılacak olunursa, günümüzde kullanılan bu terim ilk olarak Aristoteles tarafından hukuki olarak belirlenmiş bir idare (yönetim) sistemi içinde, eşit ve özgür olan vatandaşların oluşturduğu politik toplum yani “Politike Koinonia” şeklinde kullanılmıştır. Bu kavram daha sonra Latinceye “Civilis Societas” şeklinde aktarılmış, Latince ‘den İngilizce ‘ye 1400’lü yıllarda Civil Society (Sivil Toplum) şeklinde çevrilerek kullanılmış ve günümüze kadar gelmiştir. “Sivil” sözcüğü, “civis” kökünden gelmekte olup “yurttaş veya kenttaş” anlamını karşılamaktadır. (Biber, 2009:30) Bu durumda “Sivil Toplum” (Fransızcadaki “société civile”den) yurttaşlar toplumuyla aynı anlama gelmektedir.

Hegel, Sivil toplumu bir “burjuva toplumu” olarak değerlendiren, devleti kutsallaştırmakla birlikte sivil toplumun devlet dışı bir alan olmasına vurgu yapan ilk düşünürdür. Hegel etik hayatı; aile, sivil toplum ve devlet alanları olarak üç bölüme ayırır ve her alanın kendine özgü mevcut değerlerine vurgu yapar. Bu üç alandan biri olan sivil toplum, tarihsel süreçte meydana gelen modern dünyanın bir ürünüdür ve aile ve devlet arasında yer alır. Aile; dayanışmanın, sevginin, hoşgörünün alanıyken sivil toplum, ekonomik ve sosyal bir alandır. Dolayısıyla bu alanda; bireylerin ihtiyaçları, çıkarları doğrultusunda çatışma yaşanması kaçınılmazdır. Bireyleri birbirine düşüren sivil toplum alanındaki çatışmayı durduracak tek

STK’lar topluluk ve toplumun talep ve beklentilerinin yerine getirilmesinde, demokratik sürecin etkili işlemesinde, toplumda güven düzeyini artırmada, farklı insanların bir araya gelerek ortak bir amaca hizmet etmesinde önemli rol oynayan kurumlardır.

şey ise devlettir. (Abay Ali Rıza, “Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri”)

Adam Ferguson’a göre sivil toplum otonom yönetime ve düzenleme yapma hakkına sahip kuruluşların genel adıdır. Kısacası zorunluluğun minimize edildiği, gönüllülüğün ise maksimize edildiği, alan olarak nitelendirilir. (Lomosky, 2002: 55-60).

Yukarıda da bahsedildiği üzere “Sivil toplum” kavramının ne olduğu üzerinde tam bir fikir birliği oluşmamıştır. Fakat günümüzde şu noktalarda büyük ölçüde uzlaşma sağlandığını söyleyebiliriz. STK’ların katılımcı demokrasinin önemli birer aktörü olarak değerlendirilmeleri onların ayırt

edici özelliklerini de belirlemektedir. Bunlardan birincisi, gönüllük ve özel alanlardan fedakârlık yapılmasına dayanmaktadır. Sivil toplum kuruluşları içinde yer almaya kimse zorlanamaz. STK’ların ikinci önemli niteliği toplumsal iyiyeye katkıda bulunmak olması, bu amaç doğrultusunda da kimse üzerinde bir iktidar oluşturma arayışının bulunmamasıdır. Üçüncü bir nitelik, STK’ların açık ve belli bir konuda uzmanlaşmış olmalarıdır. Bu nitelik, sivil toplum alanının iktidar oluşturmaya dönük, çatışmalı bir alan haline gelmesini engellemektedir. Dördüncü önemli nitelik ise STK’ların işleyişlerinde hiyerarşik bir yapılanmaya ihtiyaç duymamalarıdır. Katılımcı demokrasinin aktörleri kendi aralarında işbirliği kurmaktadır. Bu ilişkiler ise daha çok eşitler arası yani yatay ilişkiler şeklinde yürütülmektedir (Tekeli,2004:29)

STK’lar heterojen oldukları için, ortak arzuların yanı sıra keskin farklılıkları da yansıtır. STK’lar sanat ve kültürden, sağlık ve eğitime uzanan birçok alanda yer almaktadır. STK’lar topluluk ve toplumun talep ve beklentilerinin yerine getirilmesinde, demokratik sürecin etkili işlemesinde, toplumda güven düzeyini artırmada, farklı insanların bir araya gelerek ortak bir amaca hizmet etmesinde önemli rol oynayan kurumlardır.

Dar anlamda vakıf ve dernekleri kapsayan Sivil Toplum Örgütleri geniş anlamda da oda, sendika, meslek örgütü ve diğer kuruluşları da

içine alır ve topluma, bireylere ve üyelerine yararlı faaliyetler yürütür. Dayanışma prensibi ile çalışan bu kuruluşlar örgütlenmelerini ve faaliyetlerini devletin koyduğu yasalar çerçevesinde gerçekleştirir ve devletin yetersiz kaldığı hizmetlerde halkın yararına çalışırlar. Sivil toplum kuruluşları toplumun birlik, beraberliği ve yardımlaşmasında önemli rol oynar. Toplumun farklı kesimleri yardım etme, yardım alma amacıyla bir araya gelerek birlik ve beraberlik örneği sergilerler.

Sivil toplumun özellikleri özetle hükümetlerden, kamu makamlarından bağımsız olmaları, ticari çıkar gözetmemeleri ve kar amacı gütmemeleridir. Sivil toplum kuruluşlarının nihai amacı topluma hizmet sunmaktır. Sivil toplum kuruluşları kendi aralarında ya da başkaları üzerinde bir iktidar oluşturma arayışında bulunmamaları önemli bir özelliktir. İşbirliği yapma gereksinimleri ise eşitler arası ortaklık ilişkileridir. Sivil toplum kuruluşları vatandaşların özgür girişimleridir. Sivil toplum kuruluşları açık ve belli bir konuda uzmanlaşmışlardır. Sivil toplum kuruluşları üyelerinin bağış ve yardımlarıyla finansman desteği sağlarlar. Sivil toplumun temel işlevleri ise özetle kamuoyu oluşturmak yolu ile bireylerin taleplerinin dile getirilmesine ve çoğulcu toplum yapısının oluşmasına yardımcı olmak, kendi içlerinde oluşturdukları katılımcı ve çoğulcu bir kültürle yetişmiş bireyleri topluma kazandırmak ve pilot projeler oluşturmak olarak sayılabilir. Bu bilgiler ışığında ülkemizdeki Sivil toplum kuruluşlarından dernek, vakıf, sendika ve mesleki kuruluşları inceleyelim:

TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUMUN UNSURU OLARAK DERNEKLER

Ülkemizde dernek hak ve özgürlüklerinin tarihi serüveni siyasal ve

Ülkemizde dernek hak ve özgürlüklerinin tarihi serüveni siyasal ve sosyal olaylara bağlı olarak gelişim göstermiştir. 1908 yılında ilan edilen Meşrutiyet ile dernek sayısında artış meydana gelmiş ve mevcut dernekler etkinliklerini arttırmıştır.

sosyal olaylara bağlı olarak gelişim göstermiştir. 1908 yılında ilan edilen Meşrutiyet ile dernek sayısında artış meydana gelmiş ve mevcut dernekler etkinliklerini arttırmıştır. 1909 yılında çıkarılan Cemiyetler Yasası siyasal iktidarın liberal politikaları ekseninde hazırlanmıştır. Ancak İttihat ve Terakki yönetiminde derneklerin etkinliği azalmıştır. Cumhuriyet döneminde de 1923 yılında derneklerin tüm iş ve işlemlerinin yürütülmesi ve teftiş yetkisi hükümete tanınarak bu süreç devam etmiştir. Bu anlayış 1926 Türk Medeni Kanunu'nda da kendini hissettirmiştir.

1938 yılında çıkarılan Cemiyetler Yasası izin sistemini öngörmüş ve sınıf temelli kurulacak dernekleri yasaklamıştır. Çok partili siyasal yaşama geçişle birlikte derneklerin de etkinliği artmıştır. 1946 yılında Cemiyetler Yasası'nda yapılan değişiklikle bir kısım hükümler kaldırılmış, bunun sonucu olarak önceki döneme göre dernekleşme 5 kat

fazla gerçekleşmiştir. Yine, 1961 Anayasası ile sivil toplum alanında da önemli haklar tanınmıştır.

1980 sonrası neoliberal politikaların etkisiyle bireyin ön plana çıkması ve aktif katılımcı vatandaş profili, derneklerin gelişiminde önemli rol oynamıştır. 2000'li yıllarda AB müktesebatına uyum çerçevesinde önemli adımlar atılmıştır. Dernekler Dairesi Başkanlığı kurulmuş ve böylelikle derneklere yönelik iş ve işlemler, Emniyet teşkilatı bünyesinden alınarak güvenlik eksenli yaklaşımdan vazgeçilmiştir. 2004 yılında yürürlüğe konan 5253 sayılı Dernekler Kanunu ile de derneklere tanınan hakların kapsamı genişletilmiştir.

Türkiye'de dernekler kazanç paylaşma amacı dışında yedi gerçek veya tüzel kişinin bir araya gelmesiyle kurulurlar. Kuruluş rejimleri bildirim usulüne tabidir. Resmi olmayan (devlet dışı) kuruluşlardır. Meslek ve dayanışma dernekleri, spor ile ilgili dernekler, dini hizmetlerin gerçekleştirilmesine yönelik dernekler, kültür turizm dernekleri gibi çeşitli alanlarda faaliyet göstermektedirler. Üyelerinin bağış ve yardımlarıyla finansman sağlarlar. Üyelik, gönüllülük esasına dayanır.

Türkiye'de Sivil Toplumun Unsuru Olarak Vakıflar

Tarihte ilk vakıf; Hazreti Ömer (r.a.)'ın Hayber'in fethinden sonra, ganimet olarak kendisine düşen bir arazinin satılmaması, miras bırakılmaması ve hibe edilmemesi şartı ile fakir, köle, misafir ve Allah (c.c.) yolunda olanların istifadesi için vermesi ilk vakıf olarak kabul edilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu da bir vakıf medeniyeti olarak nitelendirilmiş ve Osmanlı Devleti'nde vakıflar beledi hizmetlerden yar-

dım faaliyetlerine kadar birçok alanda faaliyette bulunmuştur. Beledi örgütlenmelerin başlamasıyla vakıflar bu alandan çekilmiştir. Osmanlı İmparatorluğundan günümüze önemli bir vakıf mirası kalmıştır. Cumhuriyet döneminde de 1967 yılında 903 sayılı Vakıflar Kanunu'nun kabulüyle vakıf sayıları artış göstermiş ve günümüzde de etkinlikleri artmıştır. Ayrıca Anayasa Mahkemesi'nin 17/04/2008 yılı iptal kararı ile vakıflara üyelik hakkı tanınmıştır.

Vakıflar tüzel kişiliğe sahip mal topluluklarıdır. Anayasa mahkemesi kararıyla üyelik mümkündür ve gönüllülük esasına dayanır. Tescil ve bildirim usulüne tabidir. Resmi olmayan (devlet dışı) kuruluşlardır. Üyelerin bağış ve yardımlarıyla finansman sağlarlar.

TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUMUN UNSURU OLARAK SENDİKALAR

1871 yılında kurulan Ameleperver Cemiyeti (İşçi Severler Derneği) kimi araştırmacılar tarafından ilk sendika olarak tanımlansa da asıl olarak yardımlaşma sandığı işlevine sahip bir örgütlenmeydi. 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanını izleyen günlerde, var olan siyasal hareketlilikten etkilenerek ve Anayasaya örgütlenme hakkıyla ilgili hükümler konulması üzerine, başta İstanbul ve Selanik olmak üzere çeşitli işkollarının geliştiği bölgelerde çok sayıda sendika kuruldu.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, 1930'larda başlayan sanayileşme alanındaki atılım ile birlikte Şeker Fabrikaları, Sümerbank, Kömür İşletmeleri, Karabük Demir Çelik, Türk Petrolleri, Kâğıt fabrikaları vb. büyük çaplı işletmeler devlet eli ile kurulmaya başlandı. Bu hızlı endüstrileşme çabalarının akabinde 1936 yılında ilk İş Kanu-

Cumhuriyet döneminde ticaret ve sanayi odalarını düzenleyen üç ana kanun yürürlüğe konulmuştur. Bunlardan ilki 1924'te kabul edilen 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunudur. Bu kanun Cumhuriyet döneminin mesleki teşkilata ait ilk büyük kanunudur.

nu çıkarıldı. 1947 yılında ilk Sendikalar kanunu çıkartıldı ve ilk kez yasal zeminde sendikalar kuruldu. 1963 de yeni bir Sendikalar Kanunu ile 275 sayılı Toplu Sözleşme Grev Yasası çıkarıldı.

1961 Anayasası'nın 46. maddesi sendikalaşma hakkını işçilerle birlikte memurlara da tanıdı. 12 Mart 1971 muhtırasının ardından, 20.09.1971 tarihli Anayasa değişikliği ile Anayasanın 46. maddesindeki 'çalışanlar' ibaresi yerine 'işçiler' ibaresinin konulmasıyla ve 119. maddesinin de 'memurlar siyasi partilere ve sendikalara üye olamazlar' biçiminde değiştirilmesiyle memurların sendikalaşma hakkı ortadan kaldırılmıştır. 1982 Anayasasının 51. maddesi sendika hakkını sadece işçilere ve işverenlere tanımış ama memurlara yasaklamamıştı. 13.07.1995 tarihinde Anayasanın 53 maddesinde yapılan değişiklikte kamu çalışanlarının sendikalaşma

hakkı anayasal düzeyde tekrar tanındı.

Günümüzde sendikalar; işçi, işveren ve kamu görevlileri sendikaları olarak hukuk düzeni içinde var olan kuruluşlardır. Kuruluşları bildirim usulüne tabidir. Üyelerin bağış ve yardımıyla finansman sağlarlar. Üyelik gönüllülük esasına dayanır. Üyelerin hak ve menfaatlerini korumak için kurulurlar.

TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUMUN UNSURU OLARAK MESLEKİ KURULUŞLAR

Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının Türkiye açısından kökeni orta çağın esnaf loncalarına ve ahilik teşkilatına kadar uzanmaktadır. Gerekli hallerde üyelerini denetlemek suretiyle, merkezi otorite ile üyeleri arasında bağlantı sağlayan ahilik sistemi daha sonra yerini lonca sistemine bırakmıştır. Loncalar 19. yüzyıl sonlarında önemlerini kaybetmeye yüz tutmuş, yerini ise ticaret odaları ve esnaf dernekleri, daha sonraları ise esnaf odaları almıştır.

Çağdaş anlamda kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, 19. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkmıştır. Türkiye'de, ilk ticaret odası, resmi olarak 16 Ocak 1882'de İstanbul'da kurulmuştur. Ticaret ve sanayi odalarına ilişkin ilk hukuksal düzenleme ise 31 Mayıs 1326 (1910) tarihli Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ile yapılmıştır: 1921 ve 1924 Anayasalarında kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarına ve genel olarak meslek kuruluşlarına ilişkin bir hükme yer verilmemiştir. Bununla birlikte, 1924 Anayasasında dernek (cemiyet) kurma tabii bir hak ve hürriyet olarak düzenlenmiş ve bu hakkın serbestlik sınırının kanunla belirleneceği hükme bağlanmıştır

Cumhuriyet döneminde ticaret ve sanayi odalarını düzenleyen üç ana kanun yürürlüğe konulmuştur. Bunlardan ilki 1924'te kabul edilen 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunudur. Bu kanun Cumhuriyet döneminin mesleki teşkilata ait ilk büyük kanunudur. İkinci köklü yeniden düzenleme, 4355 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunudur. Daha sonra 1950'de 5590 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Odaları,

Sanayi Odaları ve Ticaret ve Sanayi Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Kanunu çıkarılmıştır. 1961 Anayasasının 122. maddesindeki düzenleme ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ilk defa anayasal bir dayanağa kavuşmuştur. 1982 Anayasasında da bu kuruluşlara yer verilmiş ancak detaylı hükümlerle bu kuruluşların sıkı bir devlet vesayeti altına alınması düşünülmüş ve çeşitli sınırlamalar

öngörülmüştür (Avşarbey 2014: s.331)

Kamu kurumu niteliğindeki mesleki kuruluşları kamu tüzel kişiliğine haizdir. Kamu tüzel kişiliği kanun ya da Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kazanılır. Mesleki faaliyette bulunmak için ilgili meslek kuruluşlarına üye olmak zorunludur. Üyelerin başış ve yardımıyla finansman desteği sağlarlar. Üye hak ve menfaatlerini savunurlar.

SONUÇ

Sivil toplumun özelliklerine kısaca bakacak olursak; devlet dışı olmaları, kar amacı gütmemeleri, nihai amaçlarının topluma hizmet sunmaları, gönüllülük esasına dayanmaları, kendi üyelerinin başış ve yardımlarıyla finansman desteği sağlamaları şeklinde sıralayabiliriz.

Sivil toplum kavramı içerisinde dernekler incelendiğinde kar amacı gütmemeleri, üye aidat ve başışlarıyla finansman desteği sağlamaları, ast-üst ilişkisinin bulunmaması, nihai hedeflerinin topluma hizmet sunmak olması, resmi nitelik taşımamaları ve gönüllülük esasına

dayanmaları gibi özellikleriyle sivil toplum kavramını tam olarak karşılamaktadırlar.

Vakıflara üyeliğin mümkün olması ve gönüllülük esasına dayanması, ast-üst ilişkisinin bulunmaması, resmi nitelik taşımamaları, üyelerin başışlarıyla finansman desteği sağlamaları, nihai hedeflerinin topluma hizmet sunmak olması sivil toplum kavramı içinde değerlendirilir.

Sendikaların tarihsel süreç içerisinde ilk olarak cemiyet şeklinde teşekkül etmeleri, üye hak ve menfaatlerini savunmaları, üyeliğin gönüllülük esasına dayanması, üyelerin başış ve yardımlarıyla finansman sağla-

maları gibi nedenlerle sivil toplumun bir unsuru olarak değerlendirilir.

Kamu kurumu niteliğindeki mesleki kuruluşları nihai amaçlarının topluma hizmet sunmak olmaları, üye hak ve menfaatlerini savunmaları, üyelerin başış ve yardımlarıyla finansman desteği sağlaması gibi özellikleriyle sivil toplum kavramı içinde yer alması uygun görülebilir.

Sonuç olarak Türkiye'de sivil toplumun unsurları içinde dernekler, vakıflar, sendikalar ve mesleki kuruluşlar yer almaktadır. Sivil toplum demokrasinin vazgeçilmez bir bütünüdür. Çoğulculuk, katılımcı demokrasi, aktif vatandaşlık gibi kavramlar sivil toplumla hayat bulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abay, Ali Rıza (2009) "Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri", SAÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü ss.273
- Avşarbey, Aslan, (2014) "Türkiye'de Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları İle İlgili Temel Tartışmalar ve İngiltere'deki Tıp mesleği ile ilgili uygulama" Türk İdare Dergisi sayı 478
- Biber, Ayhan (2009) "Türkiye'de Sivil Alanın Darlığının Tarihsel Nedenleri Üzerine Bir Değerlendirme", Gazi

- Üniversitesi, İ. İ. B. F. Dergisi, Cilt 11, Sayı 3
- İlter, Ozan (2009) "Sosyal Yardım Alanında SYDV ve STK İşbirliği, Sorunlar, Çözüm Önerileri", Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Haziran, Ankara.
- Kalkınma Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları 11.Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2018)
- Lomosky, L. (2002) "Classical Liberalism and Civil Society", Chambers ve Kymlicka (Edit.), ss. 55-60.

- Talas, Mustafa (2011) Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi
- Tekeli, İlhan (2004) "Katılımcı Demokrasi, Sivil Ağlar ve Sivil Toplum Kuruluşları", Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu 15, 18-19 Haziran, İTÜ Maçka Sosyal Tesisleri, İstanbul, ss. 20-36
- Yavuziğit, Musa Hikmet (1995) Dernekler ve Demokrasi
- 5253 sayılı Dernekler Kanunu
- 5737 sayılı Vakıflar Kanunu